

El gènere en català. Estructura, asimetries i canvis

Aquest article el vaig escriure al llarg del 2013 per a un llibre col·lectiu que versava sobre els avenços i assoliments aconseguits en el doble vessant de, per una banda, analitzar i, per l'altra, modificar i erradicar l'empremta del masclisme en diferents llengües. L'article no es va ajustar als requeriments de la publicació i va quedar, per tant, inèdit.

El meu escrit òbviament era sobre el català. S'ha de tenir en compte que com que anava dirigit a un públic poc avesat o fins i tot desconixedor de l'existència de la llengua catalana, la Introducció consistia a explicar els mínims i bàsics rudiments d'aquesta llengua. Malgrat que la publicació era en anglès, heus aquí la versió catalana per si pot fer servei a algú.

Introducció

1. Gènere i gramàtica

- 1.1 El gènere gramatical en català
- 1.2 Les concordances
- 1.3 Principals tipus de substantius i concordances
 - 1.3.1 Substantius de dues terminacions
 - 1.3.2 Substantius invariables
 - 1.3.3 Pronoms personals forts
- 1.4 Noms comuns o epicens

2. Formació de mots

- 2.1 Derivació
 - 2.1.1 Paraules de dues terminacions
 - 2.1.2 Paraules invariables
 - 2.1.3 Aspectes remarcables i algunes asimetries en la formació de femenins i masculins
- 2.2 Paraules compostes

3. Forma vs contingut

- 3.1 El concepte de sexisme
 - 3.1.1 Els refranys com a exemple de contingut sexista
 - 3.1.2 Principals usos sexistes
- 3.2 El concepte d'androcentrisme
 - 3.2.1 Els llibres de text com a exemple de contingut androcèntric

4. La representació de dones i homes als textos

- 4.1 Canvis induïts i canvis espontanis
- 4.2 Les guies
- 4.3 Els diccionaris
- 4.4 La premsa

Conclusió

Referències

Introducció

El català és una llengua romànica parlada per més d'onze milions de persones en un territori situat en l'Europa mediterrània occidental que ocupa una superfície de 59.905 km² (el 96,2% dins Espanya) i gairebé 13.000.000 d'habitants. Aquest territori inclou Catalunya, el País Valencià —tret d'algunes comarques de l'interior; en aquest territori també s'anomena valencià—, les Illes Balears, el Principat d'Andorra, la Franja de Ponent (zona d'Aragó que limita amb Catalunya per l'oest), la ciutat de l'Alguer (a l'illa de Sardenya), una zona del Sud-est de França fronterera amb Catalunya i el Carxe (un petit territori de Múrcia). Com la resta de llengües romàniques, prové del llatí vulgar, el llenguatge comú de la població romana que s'establí a Hispània a partir del segle III aC.

Es tracta d'una llengua indoeuropea que pertany a la branca occitanoromànica de les llengües romàniques. Se situa dins les llengües romàniques occidentals. Comparteix moltes característiques amb l'espanyol o castellà (llengua iberoromànica), i amb l'occità i el francès (gal·loromàniques), per això s'ha considerat sovint com una llengua pont o de transició entre les llengües iberoromàniques i les gal·loromàniques.

És una llengua sintètica o flexiva. L'ordre estàndard de les frases és subjecte-verb-objecte, tot i que això no es compleix en certs tipus de frases, com ara les oracions interrogatives. La morfologia és similar a la de la resta de llengües romàniques: presenta una nítida separació de la flexió verbal i la nominal, característiques del llatí; mostra relativament poques flexions; dos gèneres; cap cas (excepte en els pronoms personals, on encara romanen vestigis de la declinació llatina), i la distinció entre singular i plural. Amb els verbs, els pronoms personals forts en posició de subjecte només s'usen per emfasitzar. La morfologia del verb fa que les frases no necessitin subjecte explícit. Els processos de derivació més habituals són la sufixació i la prefixació. Els adjectius van generalment darrere el substantiu que modifiquen i es flexionen segons el gènere i el nombre del nom amb el qual concorden. Té accents gràfics. Té una varietat vocàlica mitjana, amb vuit sons vocàlics diferents. Té diversos dialectes dividits en dos grans blocs: el català occidental i el català oriental. Al llarg dels darrers decennis, la major part dels dialectes han rebut una forta influència de l'espanyol (a la península Ibèrica i les illes Balears) o del francès (a França), que ha deixat empremta en forma de nou vocabulari i noves expressions; aquesta influència, amb menys repercussió, s'ha donat també en sentit invers.

El català és una de les cent llengües més parlades del món (cf. Torres Pla 2007: 1). Una mirada a les relacions entre les TIC, el context internacional i el català pot ser útil per copsar la vitalitat del català. És la catorzena llengua de la Unió Europea pel que fa al nombre absolut de parlants. Segons l'Institut Steinke de Bonn ocupa la posició 27 de les llengües amb més pes econòmic en el rànquing mundial (cf. Tribuna.cat 2011) i la posició 20 amb més pes internacional en general (cf. Portalingua 2011). Segons dades de la Unesco de 2011, el català ocupa el lloc 22 com a llengua del món més traduïda a d'altres llengües. A la inversa, ocupa la posició 24 com a llengua més traduïda de destinació (d'altres llengües al català). Entre els deu primers webs més visitats al món, set tenen versió en català. És la 26a llengua més present a Internet en nombre de llocs web absoluts i la 19a quant a nombre de webs per parlant. Ocupa la vuitena posició en l'índex de penetració a Internet i se situa entre les deu i les quinze llengües més dinàmiques a Internet. És la 15a llengua amb més articles en nombres absoluts a Viquipèdia, amb més de 400.000; de fet, el català va ser la segona llengua que va aparèixer a l'enciclopèdia electrònica després de l'anglès. Es manté en el primer lloc d'un índex que mesura la qualitat dels 1.000 articles més importants i, per exemple, la BBC o *The Economist* en posen l'edició catalana com a exemple. Al gener del 2013 el domini .cat ja té 61.412 webs, amb molts continguts per web (cf. Domini.cat 2013).

Aquest article es dividirà en quatre apartats. El primer se centrarà en la descripció del gènere gramatical i el funcionament de la concordança en català. El segon tractarà la formació de les paraules i s'hi veuran algunes asimetries en la denominació de dones i homes. El tercer intentarà destriar entre contingut i forma pel que fa a qüestions de gènere; servirà també per fer un repàs dels biaixos subordinadors o invisibilitzadors a l'hora de parlar del sexe femení. El quart apartat es dedicarà a la representació de les dones i, si en els dos apartats anteriors queden tractades diverses representacions dissimètriques i jerarquitzadores de les dones, en el quart, l'èmfasi recaurà en un aspecte imprescindible i complementari: els canvis que es detecten en diferents àmbits amb vista a una millor representació de les dones.

1. Gènere i gramàtica¹

1.1 El gènere gramatical en català

El català té dos gèneres gramaticals: femení i masculí. Les paraules que en llatí eren de gènere neutre han passat habitualment a ser masculines. De fet, n'hi ha poques que siguin semànticament neutres (e.g. els pronoms *això* 'this', *allò* 'that').

La quasi totalitat de les categories nominals, és a dir, els noms o substantius, els adjectius, els pronoms, els determinants (que agrupen els articles, els demostratius i els possessius) i alguns quantificadors (que agrupen els numerals, els quantitatius i els indefinits) expressen el gènere a través de la flexió; únicament mostren especificitats morfològiques els noms, els determinatius i els pronoms. Els noms, perquè, a diferència de la resta de categories nominals, tenen gènere inherent: són lèxicament femenins o masculins, llevat d'algunes excepcions; els determinatius, perquè també presenten la categoria gramatical de gènere, i els pronoms, perquè activen el gènere en funció del gènere del nom a què es refereixen. En la resta de categories nominals, en canvi, el gènere no és inherent (cf. 1.2).

El gènere gramatical és arbitrari en els noms no referits a persones com mostra el fet que paraules com *sol* 'sun' o *papallona* 'butterfly' tinguin un gènere gramatical en unes llengües i l'oposat en d'altres. A cops s'argumenta que la circumstància que una paraula masculina com ara *dia* 'day' pugui incloure en alguns contextos també en el significat la paraula femenina *nit* 'night', però no a l'inrevés, ocasiona que aquesta última paraula és més específica i restringida i la primera més englobadora i genèrica, és una demostració de la preponderància del masculí. Paraules femenines com *roca* 'rock' o *cistella* 'hamper' que denominen respectivament una cosa i un objecte més gran que les paraules masculines *roc* 'pebble' o *cistell* 'basket' mostren que el gènere gramatical sol ser arbitrari, menys en noms en què se solapa sexe i gènere.

El gènere és una categoria gramatical íntimament relacionada amb diferents nivells de la gramàtica: evidentment amb el nivell morfològic, però també amb el sintàctic i amb el semàntic. Amb el nivell morfològic, perquè el gènere s'expressa mitjançant una sèrie de marques flexives que permeten delimitar diferents classes nominals; amb el nivell sintàctic, perquè (juntament amb el nombre) serveix per marcar la concordança que s'estableix entre les categories nominals dins el sintagma nominal o en determinades relacions predicatives; finalment, amb el nivell semàntic, perquè l'oposició de gènere s'associa en alguns casos a distincions basades en el sexe i, en menor mesura, en un altre tipus de distincions conceptuals.

De fet, tradicionalment en català i d'altres llengües s'ha considerat que el gènere dels substantius no té cap relació directa amb el sexe de qui s'està parlant. De tota manera, la progressiva valoració de les dones, la seva presència en molts àmbits professionals, socials i de responsabilitat, i la tendència a relacionar gènere i sexe en els casos en què els referents són animats —especialment si són humans—, fan que cada vegada més es pugui percebre el masculí com a excloent, encara que la referència no es faci a cap persona específica. Aquesta tensió i relació s'aniran desgranant al llarg de tot el capítol ja que, de fet, en conformen el nucli.

La flexió és el procediment morfològic per mitjà del qual s'expressen les categories gramaticals pròpies de determinades categories lèxiques. Únicament tenen flexió el verb (irrellevant pel que aquí es tracta) i la major part de les categories nominals.

En la major part dels casos el femení flexiona en -a: *professora* (f sg) 'teacher' / *professores* 'teachers' (f pl) i el masculí és Ø: *professor* (m sg) 'teacher' / *professors* (m pl) 'teachers'.

En els noms referits a éssers sexuats, l'oposició de gènere presenta una clara motivació semàntica i, en molts casos, el gènere femení designa la femella d'una determinada espècie i el gènere masculí, el mascle. Aquestes oposicions de base sexual es poden constatar fàcilment en parelles del tipus: *filla* (f sg) 'daughter' / *fill* (m sg) 'son', *dona* (f sg) 'woman' / *home* (m sg) 'man', *lloba* (f sg) 'she-wolf' / *llop* (m sg) 'wolf'.

Les oposicions de gènere associades a oposicions sexuals es poden establir per diferents mitjans, flexius en alguns casos i no flexius en d'altres. Pot ser pràctic veure-les a partir d'algunes denominacions de parentiu. En el quadre següent, es veuran una sèrie de casos que flexionen.

Taula 1. Denominacions de parentiu que presenten flexió

Female-feminine (sg/pl)	Male-masculine (sg/pl)
<i>filla/filles</i> 'daughter(s)'	<i>fill/fills</i> 'son(s)'
<i>germana/germanes</i> 'sister(s)'	<i>germà/germans</i> 'brother(s)'
<i>cosina/cosines</i> 'cousin(s)'	<i>cosi/cosins</i> 'cousin(s)'
<i>àvia/àvies</i> 'grandmother(s)'	<i>avi/avis</i> 'grandfather(s)'

¹ . Les bases teòriques per bastir aquesta secció estan extretes de Cabré (1994, 2002), Clua (2002), Gràcia (2002) i Institut d'Estudis Catalans (2013).

<i>nèta/nètes</i> ‘granddaughter(s)’	<i>nét/néts</i> ‘grandson(s)’
<i>neboda/nebodes</i> ‘niece(s)’	<i>nebot/nebots</i> ‘nephew(s)’
<i>sogra/sogres</i> ‘mother(s) in law’	<i>sogre/sogres</i> ‘father(s) in law’

Evidentment, en termes allunyats de les denominacions de parentiu també es pot trobar la flexió. Vegem-ne dos exemples: *noia/noies* ‘girl(s)’, *noi/nois* ‘boy(s)’, *alumna/alumnes* ‘pupil(s)’, *alumne/alumnes* ‘pupil(s)’.

En el quadre que hi ha continuació, es poden veure casos en els quals femení i masculí tenen radicals diferents.

Taula 2. Denominacions de parentiu amb diferent radical

Female-feminine (sg/pl)	Male-masculine (sg/pl)
<i>mare/mares</i> ‘mother(s)’	<i>pare/pares</i> ‘father(s)’
<i>esposa/esposes, muller/mullers</i> ‘wife(s)’	<i>marit/marits</i> ‘husband(s)’
<i>nora/nores, jove/joves</i> ‘daughter(s)-in-law’	<i>gendre/gendres</i> ‘son(s)-in-law’
<i>tia/ties</i> ‘aunt(s)’	<i>oncle/oncles</i> ‘uncle(s)’

També en termes allunyats de les denominacions de parentiu trobarem parelles de paraules amb aquesta característica: *egua/egües* ‘mare(s)’, *cavall/cavalls* ‘horse(s)’, *mestressa/mestresses* ‘owner(s)’, *amo/amos* ‘master(s)’...

Si es comparessin el dos quadres que s’acaben de veure amb quadres similars d’altres llengües romàniques, es veuria que les coincidències són freqüents.

La relació entre gènere i sexe és força sistemàtica en els noms referits a éssers humans (o animals), amb l’ excepció d’uns quants mots (cf. Secció 1.4) que poden referir-se indistintament a tots dos sexes amb independència que siguin femenins (*persona* ‘person’) o masculins (*infant* ‘child’). De tota manera, es veuran canvis rellevants pel que fa a aquests casos.

1.2 Les concordances

Com s’ha dit, els noms tenen gènere inherent i són o femenins o masculins. En les altres categories nominals l’ús d’una forma femenina o masculina està condicionat sintàcticament per la concordança establerta amb el nom.

Els sintagmes nominals (1a) i (1b) estan marcats pel gènere de tres maneres: de manera inherent en el nom (*llibreta* (f sg) ‘notebook’ vs. *llapis* (m sg) ‘pencil’), en el determinant (*aquesta* (f sg) ‘this’ vs. *aquest* (m sg) ‘this’) i en l’adjectiu (*negra* (f sg) vs. *negre* (m sg) ‘black’).

1

a. *Aquesta llibreta negra*

this (f sg) notebook (f sg) black (f sg)

‘this black notebook’

b. *Aquest llapis negre*

this (m sg) pencil (m sg) black (m sg)

‘this black pencil’

La concordança de gènere (i de nombre) és obligada sigui quin sigui el determinant que l’acompanyi.

c. *una/la/aquella tia/jaqueta* vs. *un/el/aquell oncle/abric*

‘a/the/these?’ vs. a/the/these’

Els pronoms que substitueixen objectes directes també presenten concordança de gènere.

2

a. *Vaig veure la dona / La vaig veure*

‘I saw the woman (f sg)’ / ‘I saw her (f sg)’

b. *Vaig veure els nois / Els vaig veure*

‘I saw the boys (m pl)’ / ‘I saw them (m pl)’

En canvi, els pronoms que substitueixen objectes indirectes tenen una sola forma per tots dos gèneres.

3

a. *Vaig trucar a l'advocada* (f sg) / *Li* (n) *vaig trucar*
'I phoned the lawyer (f sg)' / 'I phoned her (f sg)'

b. *Vaig trucar al porter* (m sg) / *Li* (n) *vaig trucar*
'I phoned the caretaker (m sg)' / 'I phoned him (m sg)'

No tenen tampoc marques de gènere els pronoms febles que substitueixen els altres principals objectes verbals (complement atributiu, regit, etc.).

Els possessius, com s'ha dit d'altres determinants, concorden en gènere amb el substantiu que acompanyen, com fan d'altres llengües (francès, italià...) i no amb el gènere de la posseïdora o posseïdor, com fa, per exemple, l'anglès. El gènere de sintagmes nominals com *la seva ploma* (f) 'her/his pen' i *el seu llibre* (m) 'her/his book' depenen del gènere gramatical de l'objecte o cosa posseïda i no de la persona que la posseeix.

Els pronoms personals forts per a la 1 del s i pl són paraules invariables (*jo* 'I' / *nosaltres* 'we'), també per a la 2 del s i pl (*tu* 'you' / *vosaltres* 'you'). En canvi, per a la 3 del s i pl hi ha una forma per al femení i una altra per al masculí: *Ella* (f sg) *escriu* 'She writes' / *Ell* (m sg) *canta* 'He sings' // *Elles* (f pl) *escriuen* 'They write' / *Ells* (m pl) *canten* 'They sing'. Una mica més endavant, veurem alguns problemes de concordança que presenten específicament la 1 i 2 del pl en algunes redaccions.

1.3 Principals tipus de substantius i concordançes

1.3.1 Substantius de dues terminacions

Quan es fa referència a una dona i a un home alhora (o a un animal femella i un de mascle, o a un objecte de gènere gramatical femení i un de masculí al mateix temps), la concordança se sol expressar en masculí.

1

a. *La Maria* (f sg) i *en Josep* (m sg) *són bons advocats*
'Maria (f sg) and Josep (m sg) are good (m pl) lawyers (m pl)'

Si el subjecte de la frase fossin dos homes les concordançes funcionarien de la mateixa manera (aquest coincidència deixa marge a l'ambigüitat). Si es tractés de dues dones, la frase concordaria en femení.

b. *La Maria* (f sg) i *la Laura* (m sg) *són bones advocades*
'Maria (f sg) and Laura (f sg) are good (f pl) lawyers (f pl)'

Si en la frase 1.a l'atribut fos la paraula *homes* 'men', en comptes d'*advocats*, es veuria que la suposadament no marcada paraula *home* 'man', en realitat ho és, o en aquest cas sens dubte ho és, ja que la frase resultant seria absurda.

2

a. **La Maria* (f sg) i *en Josep* (m sg) *són homes*
'Maria (f sg) and Josep (m sg) are men (m pl)'

El mateix passaria amb qualsevol masculí no aplicable a les dones. Això insinua que en català «marcat» i «sense marcar» no són categories discretes.

1.3.2 Substantius invariables

Hi ha noms que, tot i mantenir una oposició de gènere, tenen la mateixa forma per al femení i el masculí, i marquen el gènere únicament per mitjà de la concordança establerta amb altres categories nominals.

1

Amb l'article o d'altres determinants
a. *la* (f sg) *cantant* / *el* (m sg) *cantant*
'the singer' / 'the singer'

Amb l'adjectiu
b. *unes* (f pl) *bones* (f pl) *cantants* / *uns* (m pl) *bons* (m pl) *cantants*
'goods singers' / 'goods singers'

1.3.3 Pronoms personals forts

Si recuperem els pronoms personals forts, veurem que la 1 i 2 del s concorden en femení i masculí respectivament.

1

- a. *Jo* (f sg) *sóc bona* (f sg)
'I am good'
- b. *Jo* (m sg) *sóc baix* (m sg)
'I am short'
- c. *Tu* (f sg) *ets llesta* (f sg)
'You are smart'
- d. *Tu* (m sg) *ets alt* (m sg)
'You are tall'

Amb les 1 i 2 del pl, les concordances funcionen de la mateixa manera que s'ha vist a la Secció 1.3.2, perquè de fet el pronom és d'una sola terminació i que sigui femení o masculí depèn del sexe de la persona a qui es refereixi.

2

- a. *Nosaltres* (f pl) *som bones* (f pl)
'We are good'
- b. *Nosaltres* (m pl) *som baixos* (m pl)
'We are short'
- c. *Vosaltres* (f pl) *sou llestes* (f pl)
'We are smart'
- d. *Vosaltres* (m pl) *sou alts* (m pl)
'We are tall'

Les 3 del sg: *ella* (f sg) 'She', *ell* (m sg) 'He' concordaran com s'ha vist a 1.1. La 3 del pl: *elles* (f pl) 'They', *ells* (m pl) 'They' com a 1.3.1.

1.4 Noms comuns o epicens

En català també hi ha un cert nombre de paraules de gènere comú o epicenes. Són aquells termes que es refereixen a una persona o a un animal amb una paraula invariable independentment del sexe que tinguin. En les paraules genèriques, el gènere gramatical és sempre irrellevant i concorda amb la resta d'elements del sintagma com s'ha vist a 1.2.

1 Persones

- a. *persona* (f s) 'person' *persones* (f pl) 'people'
- b. *víctima* (f s) *víctimes* (f pl) 'victim(s)'
- c. *ésser humà* (m s) *éssers humans* (m pl) 'human being(s)'
- d. *infant* (m s) 'child' *infants* (m pl) 'children'

2 Animals

- a. *girafa* (f s) *girafes* (f pl) 'giraffe(s)'
- b. *pantera* (f s) *panteres* (f pl) 'panther(s)'
- c. *tauró* (m s) *taurons* (m pl) 'shark(s)'
- d. *mandril* (m s) *mandrils* (m pl) 'mandrill(s)'

Malgrat aquesta possibilitat, hi ha un gran nombre d'animals que tenen doble terminació (*lleona* (f) 'lioness' / *lleó* (m) 'lion') o una forma per a les femelles i una altra per als mascles (*vaca* (f) 'cow' / *toro* (m) 'bull'), especialment els domèstics. Segurament a causa de les innovacions que hi ha en la llengua per visibilitzar la presència de les dones, denominacions d'animals que fa un temps eren invariables han passat a tenir una forma per a les femelles i una altra per als mascles (*elefanta* (f) / *elefant* (m) 'elephant(s)'), (*orangutana* (f) / *orangutan* (m) 'orangutan(s)'). En ocasions, la paraula es manté invariable però el determinant o d'altres elements són femenins si fan referència a una femella i masculins si es parla d'un mascle (*la* (f) *ximpanzé* / *el* (m) *ximpanzé* 'chimpanzee(s)'). Esdevenen substantius invariables que funcionen com els que s'han vist a la Secció 1.3.2.

Podríem esmentar un tercer grup compost per paraules que es refereixen a un grup de persones. Pot estar formar per persones de tots dos sexes, només de sexe femení o només de sexe masculí.

3

- a. *ciutadania* (f) 'citizenry'
- b. *població* (f) 'population'
- c. *clientela* (f) 'clientele'

- d. *veïnat* (m) 'neighbours'
- e. *públic* (m) 'audience'
- f. *electorat* (m) 'electorate'

Els canvis constants que es produeixen en la llengua per visibilitzar les dones, així com l'economia de la fórmula, fa que apareguin nombrosos nous termes d'aquest tipus derivats de paraules existents. Afectaria especialment els àmbits laboral i administratiu.

4

- a. *gerència* (f) 'management'
- b. *dirigència* (f) 'leadership'
- c. *professorat* (m) 'teaching staff'

- d. *empresariat* (m) 'group of employers'
- e. *voluntariat* (m) 'group of volunteers'
- f. *monitorat* (m) 'set of children's supervisors' [e.g. in summer camps]

2. Formació de mots²

2.1 Derivació

Un procediment molt productiu per a la formació de paraules és la derivació. Els substantius referits a persones poden derivar de verbs, substantius, adjectius o també d'altres substantius; aquest últim procés s'anomena nominalització.

Repassem en aquest apartat les principals derivacions existents per denominar oficis i professions,³ així com alguns altres termes referents a animals. També es mostraran algunes de les dissimetries que existeixen en la formació de femenins i masculins (cf. Lledó 1992: 43-53).

2.1.1 Paraules de dues terminacions

En primer lloc, es veuran una sèrie de formacions regulars que tenen una forma per al femení i una altra per al masculí.

1

La formació regular acabada en -era/-er⁴.

a. *consell* (N) 'advice' → *consellera* 'councillor' / *conseller* 'councillor'

b. *porta* (N) 'door' → *portera* 'caretaker' / *porter* 'caretaker'

Aquesta formació no presenta problemes. Si algun femení pot sonar estrany (*fustera* 'carpenter') no és per la formació, per la paraula resultant, sinó perquè de moment no és un ofici habitual entre les dones. Quan Merkel va accedir al seu càrrec, automàticament i sense cap problema, se la va passar a denominar amb el femení corresponent (*cancellera* 'Chancellor').

2

La formació regular acabada en dental + -ora/-or (-tora/-tor; -dora/-dor):

a. *direcció* (N) 'senior management' → *directora* 'director/manager' / *director* 'director/manager'

b. *pescar* (VERB) 'to fish' → *pescadora* 'fisherwoman' / *pescador* 'fisherman'

En general, no ofereix cap problema, tot i que hi ha algun cas irregular, e.g. *emperadriu* 'empress' / *emperador* 'emperor'.

3

La formació regular acabada en -ana/-à.

a. *degana* 'deaconess' / *degà* 'deacon'

b. *ermitana* 'hermit/recluse' / *ermità* 'hermit/recluse'

4

La formació regular acabada en -òloga/-òleg.

a. *astròloga* 'astrologist' / *astròleg* 'astrologist'

b. *psicòloga* 'psychologist' / *psicòleg* 'psychologist'

5

La formació regular acabada en -ònoma/-ònom.

a. *agrònoma* 'agronomist' / *agrònom* 'agronomist'

b. *astrònoma* 'astronomer' / *astrònom* 'astronomer'

² . Al llarg d'aquesta secció segueixo bàsicament Cabré (1994, 2002), Gràcia (2002) i Institut d'Estudis Catalans (2013). Agraïixo a la doctora M. Teresa Cabré l'ajuda per realitzar-lo i l'encoratjament al llarg de tot el capítol.

³ . Dos estudis pioners a Moll (1989) i a Viladot & Barraquer (1999).

⁴ . Encara que des d'un punt de vista estrictament lingüístic diríem que pròpiament el sufix és -er i que, en cas que formi part d'un nom femení se li adjunta la marca de femení -a, en aquest apartat presentarem sempre el doble segment.

6

La formació regular acabada en -ògrafa/-ògraf.

- a. *comediògrafa* ‘comedy writer’ / *comediògraf* ‘comedy writer’
- b. *fotògrafa* ‘photographer’ / *fotògraf* ‘photographer’

7

La formació regular acabada en -ària/-ari.

- a. *funcionària* ‘public servant’ / *funcionari* ‘public servant’
- b. *bibliotecària* ‘librarian’ / *bibliotecari* ‘librarian’

8

La formació regular acabada en -ica/-ic.

- a. *catedrànica* ‘professor’ / *catedràtic* ‘professor’
- b. *diplomàtica* ‘diplomat’ / *diplomàtic* ‘diplomat’

9

La formació regular acabada en -atra/-atre.

- a. *pediatra* ‘paediatrician’ / *pediatre* ‘paediatrician’
- b. *psiquiatra* ‘psychiatrist’ / *psiquiatre* ‘psychiatrist’

10

La formació regular acabada en -enta/-ent.

- a. *dependent* ‘shop assistant’ / *dependent* ‘shop assistant’
- b. *aprenenta* ‘apprentice’ / *aprenent* ‘apprentice’

Aquesta formació posa de manifest un aspecte interessant. Els dos exemples anteriors són d'ús normal, ningú qüestionaria els femenins acabats en -a (e.g. *dependent* ‘shop assistant’) tot i que és un adjectiu invariable; la prova és que l'adverbi que en resulta és *dependentment* ‘dependently’ i en català els adverbis es formen a partir del femení. S'admet sense dificultat perquè són oficis molts freqüents i, a més, la tendència general del català és acabar els femenins en -a (cf. 2.1.3). Encara que hi ha casos invariables en -ent, cada cop són més freqüents paraules que desdoblant el femení en -enta (*gerenta* ‘manager’). És previsible que en el moment que hi hagi moltes *agentes* ‘agents’ acabin denominant-se així (e.g. *presidenta* ‘president’).

Al marge d'oficis i professions, existeixen adjectius de dues terminacions com (*valenta* (f) ‘brave’ / *valent* (m) ‘brave’, *atenta* (f) ‘attentive’ / *atent* (m) ‘attentive’), però també n'hi ha d'invariables (*intel·ligent* ‘intelligent’, *eloqüent* ‘eloquent’), tot i que potser, com s'acaba de dir, seguint la tendència general de finalitzar els femenins en -a, s'acabaran desdoblant. En alguns dels acabats en -ant, com es veurà més endavant, passa (*dibuixanta* ‘cartoonist’).

11

La formació regular acabada en -ada/-at.

- a. *magistrada* ‘magistrate’ / *magistrat* ‘magistrate’
- b. *agregada* ‘senior teacher/lecturer’ / *agregat* ‘senior teacher/lecturer’

12

La formació acabada en -a / -Ø (aquestes construccions no tenen el mateix valor que les anteriors ja que no estan formades per cap sufix, -a és la marca de femení).

- a. *pagesa* ‘farmer’ / *pagès* ‘farmer’
- b. *marquesa* ‘marchioness’ / *marquès* ‘marquis’

La formació acabada en -a/-e.

- a. *mestra* ‘teacher’ / *mestre* ‘teacher’
- b. *alumna* ‘pupil’ / *alumne* ‘pupil’

2.1.2 Paraules invariables

Hi ha una altra sèrie de noms de professions que, en canvi, són invariables.

1

L’acabament en -ant.

- a. *cantant* ‘singer’
- b. *ensenyant* ‘teacher’

Malgrat ser una forma invariable, l’escriptora Dolors Monserdà (1845-1919), ja el 1904, va titular una novel·la així: *La fabricant* ‘The Manufacturer’. Una escriptora posterior, Aurora Bertrana (1892-1974), en les seves memòries d’abans de l’any 1935 utilitza diverses vegades la paraula *estudianta* ‘student’. És possible, doncs, que, com en aquests dos casos i com s’ha vist més amunt amb -ent/-enta, aquest final es desdoblí.

2

L’acabament en -ista.

- a. *electricista* ‘electrician’
- b. *telefonista* ‘telephonist’

Aquest acabament és molt productiu. El gènere, com en la resta d’invariables, el marca el determinant que l’acompanya. No acostuma a presentar problemes, tot i que en ser masculins que acaben amb -a, hi ha parlants que en paraules concretes, e.g. *modista* (f/m) ‘couturier’, forcen la llengua i usen la paraula *modisto* per referir-se a un home i evitar una paraula que els «sona» a dones.

3

La resta d’invariables més freqüents són els següents:

- a. *astronauta* ‘astronaut’ / *terapeuta* ‘therapist’
- b. *homeòpata* ‘homoeopath’
- c. *escombriaire* ‘refuse collector’
- d. *gallinaire* ‘poultry trader’

Hi ha una sèrie de denominacions invariables que solen ser manlleus (*maniquí* ‘mannequin’, *líder* ‘leader’, *mànager* ‘manager’), o nominalitzacions (*guia* ‘guide’, *cap* ‘head/boss’). L’article n’indicaria el gènere gramatical.

Hi ha denominacions de carreres professionals que d’entrada eren només masculines, e.g. *arquitecte* ‘architect’, cosa lògica atès que tan sols podien estudiar-ne la carrera els homes. Al cap d’un temps de passar a ser una professió apta per a tots dos sexes es va crear el femení *arquitecta* ‘architect’.

2.1.3 Aspectes remarcables i algunes asimetries en la formació de femenins i masculins

S’aprofitarà aquest punt per parlar de diferents asimetries. La tendència a realitzar els femenins en -a, fa que sense gaire problemes es creïn neologismes afegint una -a quan les dones practiquen un ofici. Per exemple, la presència massiva de les dones al ram del tèxtil ha produït el femení *oficiala* ‘official’ en una terminació (-al) considerada com a invariable per a femení i masculí.

Malgrat això, hi ha persones que rebutgen algunes formes femenines, per exemple, *crítica* ‘critic’ o *mecànica* ‘mechanic’ i postulen que és millor utilitzar els masculins *crític* o *mecànic* també per al femení amb l’argument que així no es pot confondre la professional amb l’article d’assaig o el concepte. En primer lloc, el context desfaria la possible ambigüitat dels casos; en segon lloc, l’argument mai no s’aplica per a les formes masculines quan presenten la mateixa

ambigüitat; per exemple, a un masculí com *cosidor* ‘seamster’, que pot referir-se a un estri i un home, o per a les moltes altres denominacions d’ofici que expressades en masculí poden confondre’s amb llocs, objectes o adjectius i atributs.

Hi ha paraules en què es dona una dislocació semàntica per raó de gènere. En la parella *secretària* (f) ‘secretary’ / *secretari* (m) ‘secretary’ no té el mateix valor el femení que el masculí. En general perquè un home accepti ser anomenat amb la paraula *secretari* ha d’exercir un alt càrrec. Quan l’ocupa una dona, és relativament freqüent, tot i que està en recessió, que se la denomini en masculí, atès que el femení semblava que estigués reservat per a feines subalternes, poc valorades. Un fenomen similar passa amb la parella *governanta* (f) ‘housekeeper’ / *governant* (m) ‘governor’.⁵

Malgrat que els canvis socials han creat nous femenins per a moltes professions, de vegades es detecten resistències a acceptar-los, especialment si es tracta de professions prestigioses o si són considerades molt pròpies d’homes. Per a les professionals que des de fa un temps treballen a l’exèrcit s’ha creat el femení *soldada* ‘soldier’. És interessant saber, però, que quan el diccionari normatiu ja havia admès la forma, el corrector d’un diari (*Avui*) preferia anteposar l’article femení a la paraula en masculí (*la* (f) *soldat* (m)) argumentant que ja la farien servir quan fos més habitual. Una es pregunta si la millor manera de fer-la habitual és no usar-la. D’altra banda, és només en casos que afecten les dones que es deixen d’adoptar automàticament formes femenines admeses i sancionades pel diccionari normatiu.

Una altra qüestió són els acabaments femenins despectius. Un és l’acabament en -essa (*jutgessa* ‘judge’, *poetessa* ‘poet’). Presenta diversos problemes:

- a) en primer lloc, està fortament lligat a paraules relacionades amb l’Església (*abadessa* ‘abbess’);
- b) en segon lloc, ho està amb paraules referides a títols nobiliaris (*duquessa* ‘duchess’) que remetent a mots arcaics;
- c) en tercer lloc, tot i que en franca recessió, ha servit tradicionalment per denominar l’esposa (*alcaldessa* ‘mayoress’) d’un home que sí que exercia l’ofici;
- d) finalment, la terminació té un regust pejoratiu que indueix a percebre les dones com a professionals al marge dels homes o professionals no prou competents.

Quan cap als anys noranta es va procedir a una revisió a fons del diccionari normatiu, es va preguntar a les poetes amb quina forma preferirien ser denominades i majoritàriament es van decantar per la paraula invariable *poeta* ‘poet’ rebutjant *poetessa* ‘poetess’, que va passar a ser una forma secundària. D’altra banda, es constata que paraules amb aquesta terminació (*advocadessa* ‘lawyer’) han deixat pas a formes que eviten aquest final (*advocada* ‘lawyer’), sembla que aquesta és clarament la tendència de la llengua. En d’altres llengües romàniques s’observa el mateix fenomen i goso aventurar que en anglès, tot i que el funcionament del gènere és diferent que en les llengües romàniques, se’n detecten indicis; per exemple, hi ha actrius que rebutgen la paraula ‘actress’ per considerar-la despectiva i s’autodenominen amb el mot *actor*.

Relacionats amb aquests casos, hi ha alguna derivació que només s’usa per a dones i altres grups però mai per a homes. Per exemple, la derivació en -am produeix paraules que s’apliquen a conjunts de coses (*arrelam* ‘set of roots’) o a conjunts homogenis d’animals (*conillam* ‘multitude of rabbits’); amb aquest sentit, és també productiva per definir conjunts informes de dones (*donam* ‘group of women’, *femellam* ‘group of females’). A cops, s’aplica per descriure una part del cos (*pitram* ‘set of large breasts’). S’usa també per denominar un grup indistint de criatures (*criaturam* ‘load of kids’); no existeix, però, per a homes. És clarament despectiva i assimila el grup de les dones, d’una banda, amb el de les criatures, és a dir, amb persones no adultes, o, de l’altra, amb animals: dues de les característiques que es poden trobar als diccionaris quan descriuen les dones.⁶ Per contra, la derivació acabada en -ada, altament valorativa, només es troba per a accions que fan els homes (*homenada* ‘manlike action’).

Quan es parla de derivació, de vegades s’atribueix a l’estructura de la llengua característiques que no li són inherents, sinó que responen a qüestions ideològiques (es pot percebre en força llibres de text escolars). Algunes gramàtiques atribueixen en exclusiva al masculí la capacitat de generar femenins. Sabem, però, que els femenins *dida* ‘wet nurse’ o *partera* ‘woman who has just given birth’ han generat masculins com *didot* ‘husband of a wet nurse’ o *parterot* ‘birth partner’. El masculí *beguí* ‘beghard’ es va crear a partir del femení *beguina* ‘beguine’ (Coromines 1980-1991 vol. 1), a més, el diccionari presenta en un ordre inusual les dues paraules en el vocable: **beguina i beguí**, aquest ordre d’aparició es manté durant tot l’article. Això mostra que el fet que els diccionaris sistemàticament posin primer el masculí és una convenció lexicogràfica modificable. En un altre diccionari etimològic (Alcover & Moll 1985 vol. III), **costurera** ‘couturier’ i **costurer** ‘couturier’ tenen entrades separades; la primera documentació de la forma femenina és del 1354 i la primera de la masculina el 1405. Costa pensar que primer hi hagués un ofici com *infermer* ‘male nurse’ i a partir d’aquesta paraula es creés el femení *infermera* ‘female nurse’. Sembla que el fet que la paraula sigui femenina o masculina depèn de si l’activitat era pròpia o més sovintejada per part d’un dels dos sexes. És lògic que el nom de l’ofici es creés en femení si era un ofici de dones i d’aquí en derivés un masculí o a l’inrevés. En tenim una prova en la

⁵ . La dislocació semàntica es pot veure en d’altres contextos. Per exemple, quan s’usa el nom de l’òrgan sexual femení com a denigrador i el del masculí com a valoratiu.

⁶ . Una anàlisi de l’assimilació entre dones i criatures a Lledó (2005) i entre dones i animals a Lledó (2009).

denominació *prostituta* ‘prostitute’ i *prostitut* ‘male prostitute’. En el diccionari normatiu (Fabra 1954), el vocable era **prostituta** i és en la nova edició (Institut d’Estudis Catalans 1995) que se li anteposa el masculí **prostitut**. El cas mostra que la *-a* de *prostituta* no és un mer afegit a la forma masculina, sinó que és la masculina la que la perd. L’androcentrisme (cf. 3.2) fa percebre el masculí com la base sobre la qual es forma qualsevol altra forma.⁷

2.2 Paraules compostes

Tot i ser menys productiva que la derivació, la composició és un altre recurs per formar substantius referits tant a oficis i professions com a característiques de les persones.

Quant a les professions, són freqüents les paraules compostes formades per un verb i un nom (VERB + N); habitualment, el nom s’expressa en plural.

- a. *neteja* (VERB) ‘to clean’ / *vidres* (N) ‘windows’ → *netejavidres* ‘window cleaner’
- b. *escura* (VERB) ‘to clean/scour’ / *xemeneies* (N) ‘chimneys’ → *escura-xemeneies* ‘chimney sweep’

Es tracta de compostos invariables. Si s’està parlant de dones, el gènere del determinant marcarà el compost en femení: *la* (f) *netejavidres* ‘window cleaner’. En el cas contrari, operarà el determinant masculí: *els* (m) *escura-xemeneies* ‘the chimney sweeps’.

Aquesta mateixa estructura i manera de concordar es troba en compostos que defineixen característiques humanes, especialment les no físiques.

- a. *una* (f) ‘a’ *busca-raons* ‘quarrelsome woman’ (literalment ‘fight-picker’)
- b. *un* (m) ‘a’ *llepa-fils* ‘fussy man’

Per definir trets humans, però, són més freqüents els compostos formats per un nom i un adjectiu.

- a. *cama* (N f) ‘leg’ *curta* (ADJ f) / *curt* (ADJ m) ‘short’ → *camacurta* ‘shorty’ / *camacurt* ‘shorty’
- b. *pèl* (N m) ‘hair’ *roja* (ADJ f) / *roig* (ADJ m) ‘red’ → *pèl-roja* ‘redhead’ / *pèl-roig* ‘redhead’

En aquests casos, si es tracta d’un home, el gènere de l’adjectiu s’expressa en masculí; no concorda amb el gènere (ni amb el nombre) del nom amb qui forma el compost. Si el precedís un determinat, seria masculí: *un* (m) ‘a’ *camacurt* ‘shorty’. Si es tractés d’una dona, tant l’adjectiu com el determinant serien femenins: *unes* (f) ‘some’ *pèl-roges* ‘redheads’.

Trobem algun cas simètric amb les paraules «dona» i «home»: *dona granota* (f) ‘frogwoman’ / *home granota* (m) ‘frogman’. Sembla que no hi ha altra manera de mostrar que ens estem referint a una persona i no a l’animal si no s’hi posa el primer substantiu.

Tot i que en recessió, encara es pot trobar un altre tipus de compost, aquest asimètric, format per un substantiu femení i un de masculí.

1

- a. *dona* (f) ‘woman’ *enginyer* (m) ‘engineer’
- b. *dona* (f) ‘woman’ *torero* (m) ‘bullfighter’
- c. *dona* (f) ‘woman’ *escriptor* (m) ‘writer’
- d. *dona* (f) ‘woman’ *ministre* (m) ‘minister’

Es tracta de formacions innecessàries i poc pertinents, atès que són derivacions habituals i regulars que no presenten cap problema; també són fórmules força antieconòmiques.⁸ Les formes adients de femení, seguint les regles de derivació (cf. 2.1.1), són *enginyera* ‘engineer’, *torera* ‘bullfighter’, *escriptora* ‘writer’ i *ministra* ‘minister’.

S’ha de remarcar que aquest tipus de compost per denominar professions o activitats realitzades per les dones s’usen habitualment en dos casos: quan són prestigioses i valorades, o quan són considerades per almenys una part de la societat com a eminentment pròpies dels homes. No s’usen, en canvi, per denominar una *fornera* ‘baker’ o una *mestra* ‘teacher’. El fenomen s’agreuja encara més i a voltes podem trobar expressions redundants com les següents.

2

- a. *dona* (f) ‘woman’ *enginyera* (f) ‘engineer’
- b. *dona* (f) ‘woman’ *torera* (f) ‘bullfighter’

⁷ . Els casos vistos en aquesta secció són similars als que presenta l’espanyol (Lledó 2006: 7-18).

⁸ . Aquest biaix i d’altres inventariats per a l’italià per Sabatini (cf. 1986: 120-121) són perfectament pertinents per al català i d’altres llengües romàniques.

- c. *dona* (f) 'woman' *escriptora* (f) 'writer'
- d. *dona* (f) 'woman' *ministra* (f) 'minister'

Aquests dos últims grups de compostos vénen a dir que les dones són sobretot dones i, en segon terme, en menor grau, professionals. Com es veurà, els diccionaris (4.3) i la premsa (4.4) tenen tendència a presentar-les d'aquesta manera. A aquest estat de coses potser hi contribueixen males traduccions de llibres originalment escrits en anglès, on, de vegades, s'hi troba un fenomen similar: la presentació dels homes ocupant el centre i la de les dones com a desviació a la norma. Així, en algunes redaccions en anglès es reserva la denominació d'ofici per als homes (e.g., 'writer'), els presenta sense especificar i, en canvi, quan parla d'una dona s'especifica afegint-hi la paraula dona: 'woman writer'. És fàcil que una mala traducció al català sigui llavors *dona* (f) 'woman' *escriptora* (f) 'writer', fórmula on es marca dues vegades el femení. La forma en català és simple i fàcil: *escriptora* 'writer'.

3. Forma vs contingut

Quan s'analitza la incidència del gènere en la llengua és bàsic distingir entre forma i contingut. Si es té en compte que les llengües són senzillament sistemes de comunicació, haurem de convenir que els discursos que obliteren les dones o en presenten una imatge desvalorada o subordinada són reflexos del que pensa o sent qui parla i no pas res inherent a la llengua. Amb la llengua es pot mentir, i no per això diem que la llengua és mentidera; es pot fer una afirmació racista, i no per això diem que ho és. La llengua radiografia amb extrema precisió allò que es pensa o se sent.

Hi ha exemples meravellosos de fins a quin punt és precisa la llengua. El següent mostra clarament que el sexisme depèn de qui parla i no de la llengua. El 1994 en un espai informatiu de televisió que informava de la visita a Espanya de Benazir Bhutto (en aquell moment primera ministra del Pakistan) es va dir: «La primera ministra va donar en tot moment mostres d'intel·ligència i simpatia». La llengua no té cap culpa del missatge; res en la llengua obliga a adjectivar una política amb els dos substantius escollits; res en la llengua impediria fer-ho si d'un home es tractés. El fet de dubtar de la intel·ligència de la política (atès que, si no, no hauria calgut fer-ne esment) o de considerar que la simpatia és sempre exigible en una dona, no tenen res a veure amb la llengua sinó amb la ideologia de qui va redactar la frase. En la concisió de la frase, la mínima acotació «en tot moment», que mostra la sorpresa que va causar que la intel·ligència i la simpatia no fossin ràfegues aïllades sinó qualitats sostingudes en Bhutto, mostren a la perfecció la portentosa precisió de la llengua.

Per tant, quan s'analitzen les relacions entre presència humana i gènere, és a dir, les interrelacions entre sexe i gènere gramatical, és imprescindible distingir entre *sexisme* (que afecta sobretot al contingut) i *androcentrisme* (que marca en moltes ocasions la forma). (Cf. Lledó 2007a: 44-51)

3.1 El concepte de sexisme

El *sexisme* és bàsicament una actitud caracteritzada pel menyspreu i la desvaloració —per excés o per defecte— del que són o fan les dones. És una actitud derivada de la supremacia dels homes i totes aquelles creences que la legitimen. També es pot definir com el conjunt dels mètodes utilitzats pel patriarcat per continuar mantenint en una situació de subordinació el sexe femení. Les creences i pràctiques socials sexistes no únicament limiten les activitats de les dones, sinó que són també una manera no pertinent de marcar distincions entre els sexes atès que no es fonamenten en evidències. El sexisme té molta importància perquè és la pràctica de dominació que tot el món experimenta.

En els discursos marcats pel sexisme, les dones hi solen aparèixer, atès que són textos que mostren tendència a desvalorar o denigrar les dones, per exemple, quan es parla de l'aspecte físic d'una política en comptes de la seva tasca professional, quan es tracta les dones o el que fan amb prepotència.⁹ En canvi, en els textos esbiaixats per l'androcentrisme (cf. 3.2) les dones no hi solen aparèixer, justament perquè l'androcentrisme fa que no siguin percebudes i, per tant, que no siguin anomenades.

3.1.1 Els refranys com a exemple de contingut sexista

Els refranys són uns dels millors exemples de fins a quin punt es poden concentrar els continguts sexistes i els principals tòpics misògins. Com en tot discurs sexista, les dones hi són presents. A continuació, hi ha exemples dels principals tòpics fossilitzats que s'hi poden trobar.

1 Comparació amb animals

Principalment se les compara amb la *guilla* 'vixen', la *gallina* 'hen' o la *conilla* 'female rabbit', però també amb d'altres animals.

- Per les característiques físiques: *Oca, dona i cabra, mala cosa si és magra* 'Goose, woman and nanny goat, bad news if they are lean'.
- Per les característiques no físiques: *No hi ha animal més traïdor que una dona i una mula* 'No animal is more of a traitor than a woman and a mule'.

2 Comparació amb fruites

- La figa, com la dona, quan torç el coll és bona* 'The fig, like the woman, is good when it twists its neck' (i.e. quan la dona mor).

3 Característiques físiques

- A la dona barbuda, des de lluny se la saluda, amb dues pedres millor que amb una* 'The bearded woman is to be greeted from afar, with two stones better than one'.

⁹ . Exemples dels principals continguts sexistes es poden trobar a Lledó (2013: 37-62).

4 Característiques no físiques

a. *Cap home savi i discret diu a la dona un secret* 'No wise and discreet man tells a woman a secret'.

5 Relacions amb el marit

a. *A la dona i a la ruca, tots els dies atonyina* 'For the wife and for the donkey, a beating each day'.

6 Sobre la feina, especialment la domèstica

a. *Dona ociosa, no pot ser virtuosa* 'An idle woman cannot be virtuous'.

b. *Dona que molt mira, poc fila* 'A woman who watches too much, cannot do much'.

Encara que en menor grau, també es poden trobar refranys posats en boca de les dones que parlen de la seva situació: *Mare, què vol dir casar? Parir, rentar i plorar* 'Mother, what does marriage mean? Having babies, washing and crying'.

Per acabar aquestes breus línies dedicades als refranys, n'esmento un de positiu recollit per Fenollet el 1511: *Si la dona ho vol, Déu ho vol* 'If woman wishes so, God wishes so'. En una profitosa conversa amb l'antropòloga i experta en refranys Dolores Juliano, em vaig assabentar que el llibre que el recull (Conca & Guia 1996: 139) es remarca que tot i que devia ser usual a l'època, els diversos tractats de paremiologia posteriors estranyament no el recullen, cosa que fa pensar que el contingut favorable a les dones no els devia semblar prou exemplar o proverbial. La desaparició d'aquest refrany dels llibres de referència indica que les investigacions en aquest camp no tan sols s'han d'enfrontar al sexisme dels documents i de la societat que estudien sinó també als prejudicis de qui els va recollir i analitzar.

Els refranys mostren que el sexisme afecta sobretot el contingut de la llengua: els missatges emesos no tenen res a veure amb l'estructura lingüística; per tant, no caldria dedicar-hi gaire paraules més. De tota manera, al marge del contingut, el sexisme també té repercussions en aspectes formals de la llengua a través d'alguns usos.

3.1.2 Principals usos sexistes¹⁰

1

Utilitzar un diminutiu per parlar d'una dona en un context formal (per exemple una notícia de premsa)

2

Utilitzar, en un mateix context, el cognom per citar els homes, però per a les dones fer-ho amb el nom i el cognom o només amb el nom

3

Ús, en un mateix context, de l'article davant del nom o el nom i cognom d'una dona però no davant dels d'un home

4

Anteposar la paraula *senyora* 'Mrs' a les dones però no als homes en textos que presenten dones i homes d'igual categoria (es dona especialment en contextos polítics)

5

Parlar de les dones com un grup a part

6

Utilització asimètrica de la paraula *senyoreta* 'Miss'

7

Ús asimètric de les denominacions *femella* 'female' / *mascle* 'male' // *dona* 'woman' / *home* 'man'

8

Ús innecessari, redundat, de la paraula *dona* 'woman'

9

Enumerar els càrrecs o professions dels homes però no els de les dones

10

Deixar en l'anonimat les dones

¹⁰ . Un inventari dels principals usos sexistes es pot trobar a Lledó (2011: Chap. 5, 2013: 63-87).

Fer aparèixer sistemàticament les dones darrere els homes (aquest és un tret a mig camí entre el sexisme i l'androcentrisme)

En els usos de la llengua anteriors, el contingut pot no criticar les dones, fins i tot pot tractar-se d'un contingut elogiós, però la mera forma com les presenta qualsevol dels usos anteriors les situa en inferioritat de condicions, ja sigui perquè les tracta d'una manera familiar i no des d'una distància respectuosa, ja sigui perquè les minimitza. En posaré dos exemples.

En el primer, un titular es refereix a la vicepresidenta del govern espanyol només amb el nom (Soraya) i no amb el cognom (Sáenz de Santamaría) o amb els dos (Soraya Sáenz de Santamaría, com es feia en el cos de l'article): «*El cor de Soraya*» 'Soraya's heart' (T.S. 2013).

En el segon cas, s'anteposa l'article *la* 'the' al nom i cognom de la dona esmentada a la notícia, però no als dels dos homes. S'usa un tractament no equitatiu: *La història ja és coneguda, la Lupe Villar acompanya Martín Domínguez a veure Joan Carles Doval*. 'The story is already well known, Lupe Villar accompanies Martín Domínguez to see Joan Carles Doval' (Vilarnau 2005: 62).

Afirmo que és un ús i no una qüestió de contingut perquè si bé és cert que se les presenta amb una familiaritat impròpia de la premsa (reservada per denominar persones properes), en cap moment no se'n diu res denigrant; ni tan sols hi ha una valoració d'elles o del que fan.

3.2 El concepte d'androcentrisme

L'*androcentrisme* consisteix en un punt de vista orientat pel conjunt de valors dominants en el patriarcat o, dit d'una altra manera, per una percepció centrada i basada en normes mascles. És agafar l'home com a mesura de totes les coses; qualsevol discurs que presenta aspectes de la vida de les dones com una desviació (a la norma) és androcèntric. És fonamentalment una parcial visió del món que considera que el que han fet els homes és el que ha fet la humanitat o, a l'inrevés, que tot el que ha aconseguit l'espècie humana ho han realitzat només homes; consisteix també, per tant, en l'apropiació per part dels homes del que han fet les dones. És creure que les experiències dels mascles inclouen i són la mesura de les experiències humanes; valorar només el que és propi dels homes; considerar que són el centre del món i el patró per mesurar qualsevol persona.

L'androcentrisme, és a dir, pensar només en els homes quan es parla o s'escriu té indubtables repercussions en els usos de la llengua i, en molt més grau que el sexisme, és la causa d'uns usos lingüístics que tendeixen a excloure o a invisibilitzar les dones en el discurs.

Frases tan simples com *Els* (m) 'the' *mestres* 'teachers' (m) *donen classe* 'teach a class' o *Els* (m) 'the' *pagesos* (m) 'male farmers' *cultiven els camps* 'work the fields' tendeixen a invisibilitzar i a treure protagonisme a les treballadores, malgrat que tenen un gran protagonisme en el primer ofici —l'educació està en gran part a tots els nivells en mans de dones— i un paper majoritari en el segon: no parlar de les pageses facilita el manteniment de la ignorància respecte al fet que les dues terceres parts de la feina agrícola es deu a mans de dones. Per aquesta raó qualifico aquests masculins com a «presumptes genèrics».¹¹

En el paràgraf anterior se cita com a ús androcèntric la utilització del masculí per parlar de dones i homes (en tots dos casos no hi ha presència femenina, cosa molt habitual en els discursos androcèntrics). Aquest és sens dubte l'ús més freqüent. També ho seria utilitzar les paraules *home* 'man' o *homes* 'men' per parlar de tots dos sexes. En ocasions, el discurs agafa com a centre l'experiència dels homes i presenta les dones com a perifèriques. Vegem-ne un cas.

Reflexió dedicada al cos humà. Per tal d'analitzar algunes de les característiques del cos humà en la societat dels nostres dies, es procedeix, d'entrada, a una breu exposició de la història del cos en la cultura occidental i, més endavant, s'analitzen alguns aspectes laterals, però tanmateix essencials per a un tractament antropològic del cos com poden ser, per exemple, el cos de la dona en la cultura occidental i el patriarcalisme com a forma d'organitzar els cossos humans (*Serra d'Or* 2003: 67).

El text posa de manifest que les tres primeres expressions amb *cos* no són universals encara que es presentin com a genèriques, ja que només una línia després, es passa a parlar d'un aspecte lateral, és a dir, marginal, i aquest aspecte no central és, ni més ni menys, el cos de les dones. Quan es parlava del cos humà, s'excloïa el cos de les dones atès que el *cos humà* era només el dels homes.

3.2.1 Els llibres de text com a exemple de contingut androcèntric

Quan s'ha parlat del sexisme, s'ha distingit entre els fenòmens circumscrits al contingut (refranys) i els relacionats amb la forma (usos lingüístics). Per abordar la concreció de l'androcentrisme (l'exclusió de les dones), un bon exemple el

¹¹ . Kramarae & Treichler (1985: 150, 175) prefereixen parlar de *false generics*.

poden proporcionar els llibres de text.

En català no hi ha cap estudi sistemàtic i global de llibres de text. Jo mateixa he treballat aquest àmbit però en llibres de text espanyols (Lledó & Otero 1992). De tota manera, en la meua experiència, els llibres de text en una i altra llengua no difereixen gaire. Basaré l'anàlisi en llibres de dues assignatures cabdals: la llengua i literatura catalanes (les dues que vaig impartir en l'ensenyament secundari). Òbviament, els llibres de text de literatura, de llengua o de les altres matèries escolars no denigren directament les dones, no són sexistes, a menys que s'interpreti l'exclusió o la minusvaloració androcèntriques com un insult.

Pel que fa a la literatura, l'androcentrisme es concreta en la invisibilització de les dones, de les escriptores, a partir de l'exclusió, atès que pràcticament no tenen cabuda en programes i lectures. Encara que s'aparta de les qüestions que tenen a veure directament amb el funcionament de la llengua, una breu visió de programes, manuals i lectures prescriptives pot ser una bona indicadora de la situació. Si anem a exemples concrets, en un índex d'un popular manual (Arenas & Carbonell & Gadea 1986: 653-656), s'hi trobava una sola autora (Mercè Rodoreda). Es podria esperar que la presència de les escriptores hagués crescut, però no ha estat així: al llarg dels cursos 2012-2015,¹² de les cinc lectures prescriptives a l'assignatura comuna de batxillerat, quatre són d'autors i la cinquena l'escull el centre. Per al mateix període, en la matèria optativa de l'últim curs de batxillerat es fan llegir sis obres; el més habitual és que tots els llibres siguin d'homes o que la proporció sigui de cinc a un a favor dels escriptors. També per al mateix període, l'assignatura Literatura universal es basa en lectures de quaranta-sis persones, quaranta-quatre són escriptors, només es consideren obres (tres) de dues autores, curiosament totes dues britàniques (Woolf i Emily Brontë); les sis lectures obligatòries són totes d'homes.

En els manuals de l'assignatura Literatura catalana, les escriptores no arriben mai al 5% i encara la major part són escriptores del segle XX. A més, quan es parla d'alguna autora prominent, s'hi dediquen menys línies que a autors d'equivalent categoria i no són posades mai com a paradigma d'un corrent literari o proposades com a model. Tampoc no s'hi troba cap reflexió sobre el paper que els escriptors atribueixen a les dones o la imatge que en donen.

Tot això lliga amb una qüestió (formal però no menor) que afecta la llengua: la utilització del masculí com a inclús de tots dos sexes. Si a classe es parla de «Les escriptores i els escriptors romàntics», la mera decisió formal de referir-s'hi així en condiciona el contingut perquè, a menys que es vulgui fer el ridícul, com que en l'enunciat s'han citat les escriptores, lògicament se n'haurà de parlar. No es tracta d'una pura qüestió de noms: una determinada enunciació, aparentment formal, arrossega canvis en el contingut. De vegades anomenar una realitat és el primer pas per parlar-ne. En la meua experiència, l'única manera de fer entendre a l'alumnat que hi ha trobadores era referint-me a trobadores i a trobadors; si no ho feia així i usava el masculí, les trobadores quedaven en l'oblit i la foscor.¹³

L'abassegadora presència dels homes també es detecta als manuals de llengua. Esmentaré tres de les constants que presenten.

- Els textos literaris oferts com a model de llengua acostumen a ser d'autoria mascle amb les conseqüències que això té per a l'imaginari i valoració de dones i homes;
- les frases que exemplifiquen els diversos aspectes ortogràfics i gramaticals solen ser tòpiques: reforcen els papers convencionals, molts cops obsolets, de dones i homes al món, el protagonisme dels homes hi és notori;
- frases aparentment més anodines que s'utilitzen constantment als manuals («En Joan es menja una poma», «En Joan porta un llibre»...) acostumen a tenir protagonisme mascle.

Els dos últims aspectes, especialment el c), solen passar desapercebuts. Això contribueix a l'omnipresència del masculí i a ressaltar sistemàticament les experiències dels homes (en els enunciats dels problemes de matèries aparentment tan allunyades de la llengua com són les matemàtiques, la química i la física passa el mateix). D'altra banda, els manuals de llengua no reflexionen i, per tant, no parlen, de les relacions entre gènere i sexe; molts cops ni tan sols presenten el masculí com a presumpte genèric, el donen per descomptat i d'aquesta manera el naturalitzen.

L'androcentrisme tenyeix també el material informàtic. Materials per a l'aprenentatge del Departament

¹² . Només durant el govern de coalició d'esquerres (2003-2010) a la Generalitat de Catalunya hi va haver un increment en el nombre d'autores, així com una més gran diversificació. Les competències sobre ensenyament depenen del govern regional.

¹³ . Companyes d'altres matèries que analitzen manuals coincideixen a dir que la utilització del masculí per referir-se a homes i a dones dificulta l'emergència de les dones en els continguts. Malgrat això els llibres d'Història gairebé sempre presentaven com a primer tema aquest: «L'origen de l'home» (Fernández García 1982: 5). En un altre manual una il·lustració mostra dues egípcies teixint, mentre el peu diu: «El teixit, una nova conquesta de l'home neolític» (García 1988: 33). En aquest mateix manual s'afirma: «A diferència de la divisió del treball pel sexe, aquesta [la divisió social del treball] va tenir conseqüències socials i econòmiques importants» (García 1988: 339). La Història és un dels suports més importants de la visió androcèntrica (Moreno 1986). Parlar, per exemple, de *societats de recol·lectores (f) i caçadors (m)* 'societies of gatherers and hunters' i no de *societats de caçadors (m) i recol·lectors (m)* 'societies of hunters and gatherers', ocasiona que no s'atribueixi automàticament l'agricultura, la botànica, etc., a mans d'homes; possiblement ajuda a convocar la presència dels quefers de les recol·lectores.

d'Ensenyament presenten problemes d'aquest ordre. Per exemple, un exercici que presenta infinitius verbals perquè en flexionin els participis no admet com a correctes els participis femenins. Així, un participi perfectament ben escrit és considerat incorrecte.

En un altre ordre de coses, el Departament d'Ensenyament a partir de 1993 va revisar el sexisme i l'androcentrisme dels llibres de text dins una tasca d'homologació general. Aquesta revisió va generar una sèrie d'informes respecte a les imatges, llengua emprada, presència de les dones, etc. Anys després, la revisió es va diluir en una de més àmplia compresa en la interculturalitat. L'any 2006, arran del canvi de llei d'ensenyament, es van deixar d'homologar els llibres de text. En cap ocasió un llibre de text es va rebutjat per presentar biaixos sexistes o androcèntrics.

4. La representació de dones i homes als textos

En l'apartat anterior s'ha començat a tractar la representació de dones i homes als documents. A continuació, es parlarà de tres àmbits especialment representatius i emblemàtics: les guies, els diccionaris i la premsa. En tots tres es poden percebre, entre altres aspectes, els canvis que hi ha quant a la representació de les dones.

4.1 Canvis induïts i canvis espontanis

En un extrem, les guies serviran per poder veure les propostes que des de diferents instàncies es promouen per redactar de manera perquè, d'una banda, no s'invisibilitzi o exclougui les dones i, de l'altra, no se les denigri. Per la naturalesa, doncs, del material, es tracta clarament de canvis induïts, promoguts. En l'altre extrem, l'anàlisi de la premsa se centrarà en alguns dels nous canvis aliens a les fórmules que proposen guies o altres documents; per això els denomino canvis «espontanis». solen ser més radicals i profunds en les formes de visibilitzar les dones. A mig camí, se situaran els canvis en els diccionaris; d'una banda, s'hi reflecteixen els canvis socials que hi ha en la percepció de dones i homes, és a dir, canvis provocats no per l'acció directa sobre la llengua sinó per la realitat; de l'altra, s'hi proposen nous models de definir i exemplificar, i llavors estem parlant de canvis induïts, d'acció voluntària sobre la llengua.

4.2 Les guies

Habitualment, se situa cap als anys vuitanta del segle passat l'aparició de les primeres guies per evitar allò que se sol denominar sexisme a la llengua o usos lingüístics sexistes, va començar al caliu sobretot dels documents emesos per la UNESCO i, una mica després, per la CE (e.g. Conferència 1987 o Grup d'Alt Nivell 2008).

En realitat, arrenca més aviat. Ja l'any 1933, en temps de la Segona República Espanyola, es poden trobar formularis de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya on la redacció contempla variants segons els omplim dones o homes.¹⁴

Anys després de la dictadura franquista, a final dels vuitanta, principi dels noranta, arriben a terres de llengua catalana guies estrangeres que exerceixen una gran influència (e.g. Sabatini 1987, Miller & Swift 1988, *À juste titre* 1994). A començament dels noranta, una administració, concretament el govern català, emet un dels primers documents (*Indicacions* 1992). Anteriorment, el govern valencià n'havia emès un, però en espanyol (*Recomendaciones* 1987).

A partir dels noranta, es generalitza amb gran vitalitat l'elaboració de guies per redactar d'una forma que inclogui dones i homes. Tot tipus d'institucions en treuen, des de l'Administració fins a les diferents universitats, passant per força ajuntaments, grans i petits. Al marge, tot i que solen ser d'ordre intern, també n'elaboren les empreses i altres institucions de govern, per exemple, el Parlament. Els llibres d'estil dels mitjans de comunicació també hi solen dedicar algun apartat. Les guies solen dedicar un apartat a les professions; van influir-hi documents en francès (*Au féminin* 1991, *Mettre au féminin* 1994). Les administracions públiques de Catalunya, València i Illes Balears han anat emetent una sèrie de documents polítics sobre els quals es basa la necessitat de les guies.¹⁵

Al marge d'alguna consideració sobre els continguts sexistes (els denigrants habitualment no tenen cabuda en les guies) i d'alguna altra sobre el punt de vista, les guies a grans trets enumeren els principals problemes que es desprenen de la utilització del masculí com a genèric i a partir d'aquí en proposen alternatives per evitar-lo. Acostumen a proposar (sempre tenint en compte el context i amb més o menys èmfasi en unes propostes o altres, segons cada guia) una redacció que passi per:

- Evitar tots o alguns dels principals usos sexistes que s'han vist a la Secció 3.1.2
- Usar arroves (@). Quan encara no existien, es proposava l'ús de l'asterisc
- Utilitzar barres (*professor/a* 'teacher'). Aquest és un recurs que ha anat perdent terreny i queda força cops circumscrit a llistes o a formularis per emplenar
- Usar formes genèriques (e.g. *la ciutadania* (f) 'the citizenry', *el poble català* (m) 'the Catalan people')
- Evitar l'ús del masculí com a genèric¹⁶

Hi ha un criteri que permet separar la major part de les guies en dos grups. D'una banda, hi hauria les guies que eviten sempre utilitzar el masculí com a presumpte inclusor de dones i homes, i, de l'altra, les guies que ho plantegen només com a recomanació (que sempre que es pugui no s'usi), és a dir, quan la redacció no quedi especialment antieconòmica o poc elegant. Les guies del primer grup parteixen de la base que calen criteris clars perquè, quan s'usin, la gent no es

¹⁴ . E.g. *Certifica: Que _____ ha estat inscrit_ en el Curset* 'This is to certify that _____ is enrolled [leaving a space for -a in the case of women] in the course' (Pereña & Batlle 1988: 3). El primer document administratiu en llengua catalana (segle XII) mostra ja dobles formes: «Voluntat d'aquell o d'aquella que testa en sa vida» 'Will of *he* or *she* who is leaving a testament' (Duarte 1986: 135).

¹⁵ . Com a exemple, se cita una llei força interessant del govern català, *DOGC* (2008).

¹⁶ . Per veure amb més detall les propostes que solen fer les guies Lledó (2011: Cap. 11).

perdi i consideren que un criteri com «sempre que es pugui» ni ho és, ni és objectiu, atès que depèn de la percepció de cada persona. Les guies del segon grup es fan especial ressò de la dificultat que de vegades comporta no utilitzar el masculí com a genèric.

En aquest sentit, cal destacar que el departament de Política lingüística de Catalunya va revisar el criteri d'utilització del masculí i, si bé l'any 2005 el proscriu (*Marcar les diferències* 2005), sis anys més tard, en un petit opuscle (*Guia d'usos no sexistes* 2011) suavitza la postura. El Parlament català ha seguit un camí semblant respecte als criteris d'elaboració dels seus documents.

Al començament, les guies solien tractar només un tipus o altre de llenguatge administratiu, cosa lògica atès que solien emanar d'alguna administració, eren, a més, opuscles gairebé sempre molt breus de vagues recomanacions generals. Amb el temps les guies han anat evolucionant i en aquest moment a més d'anar diversificant els àmbits que tracten, acostumen a ser més llargues i concretes i a oferir ventalls amplis de recursos específics per a problemes concrets que se solen basar en redaccions reals.¹⁷ Es pot dir que han guanyat en precisió i que són menys frustrants que les primeres, on rarament qui les usava trobava solucions concretes als tipus de problema que li plantejava la redacció que volia evitar.

4.3 Els diccionaris

La millor manera d'analitzar els canvis en els diccionaris és poder-ne comparar dues edicions consecutives. En concret, s'analitzaran les dues últimes del diccionari normatiu. Així, el *Diccionari General de la Llengua Catalana* —a partir d'ara DGLC— (Fabra 1954), vigent fins al 1995, va ser substituït (profundament revisat) pel *Diccionari de la llengua catalana* —a partir d'ara DIEC— (Institut d'Estudis Catalans 1995).¹⁸

En l'elaboració del DIEC, hi va haver una certa voluntat d'intervenció per llevar-ne, al marge d'altres aspectes, alguns dels trets més visibles del sexisme i l'androcentrisme. Amb aquest objectiu es van eliminar els exemples (i les definicions) gratuïtament denigrants. Un exemple aparentment trivial pot servir de mostra. Al DGLC, hi havia aquest exemple, **coloraina**: «A aquesta dona li agraden les coloraines» (exemplifica «Reunió de colors vius i que no lliguen entre ells»), tot i no ser denigrant, presentava una dona de mal gust. A l'edició del DIEC, l'afegit d'un simple «no» la converteix en una dona de bon gust: «A aquesta no dona li agraden les coloraines».

Algunes dades poden ajudar a veure els canvis. A continuació, la primera taula mostra el % d'exemples amb presència de dones del total d'exemples en què es va detectar presència humana sexuada (els exemples amb presència conjunta de dones i homes, un 3%, s'inclouen en els de les dones). Van augmentar d'una edició a la següent en un 5%.

Taula 3. Nombre d'exemples de cada diccionari (en %)

Diccionari	Exemples amb dones	Exemples amb homes
DGLC	11,30%	88,70%
DIEC	16,28%	83,72%

En la taula següent es poden veure els quatre ítems pels quals les dones surten més en els dos diccionaris (parentiu, característiques físiques, característiques no físiques i professions); no és aventurat dir que aquests ítems servirien per analitzar força diccionaris; els espanyols, segur (cf. Lledó & Calero & Forgas 2004). Pel que fa als continguts, els exemples van variar substancialment. Si en el DGLC la major part es dedicaven a les relacions de parentiu (especialment les afectivosexuals amb els homes), en el diccionari posterior, en canvi, la major part es dedica a les característiques no físiques i disminueixen considerablement els dedicats a característiques físiques. Un bon senyal perquè significa que les dones es veuen com alguna cosa més que pura natura, més que no un simple cos.

Taula 4. Nombre d'exemples (en %). El total de % sumen més de 100 perquè algun exemple va a més d'un apartat.

Diccionari	Parentiu	Car. fís.	Car. no fís.	Oficis	Altres
DGLC	41,81%	24,00%	21,81%	12,26%	8,13%
DIEC	19,05%	14,29%	31,75%	14,29%	26,98%

Tot i que atenuada, la mateixa tendència es detecta en les definicions. S'observa un increment considerable de les dedicades a les professions. Això indica la importància creixent que dediquen els diccionaris a la vida pública de les dones. És un altre bon símptoma: les dones són vistes com a professionals i més enllà de rols estereotipats (esposa, mare...). Aquest és un canvi induït pels canvis en la societat més que no pas per l'acció voluntària sobre la llengua.

¹⁷ . Per exemple la sèrie de cinc guies *Esports, dones i llengua*, la primera a Lledó (2007b), les altres quatre són al mateix web que consta en la primera (cf. *Referències*).

¹⁸ . Dues anàlisis detallades dels canvis en el diccionari normatiu a Lledó (2000, 2005). Cabré ha parlat dels biaixos ideològics dels diccionaris en força ocasions (Cabré 1993, 1998).

Taula 5. Nombre de definicions de cada diccionari (en %). Els % sumen més de 100 perquè alguna definició va a més d'un apartat.

Diccionari	Parentiu	Car. fis.	Car. no fis.	Oficis	Altres
DGLC	34,72%	26,11%	13,92%	25,39%	10,19%
DIEC	26,44%	19,54%	16,09%	40,23%	5,75%

A aquestes dades quantitatives, se'ls podria afegir algun detall qualitatiu. Per exemple, en el DIEC van disminuir els exemples negatius amb presència de dones pel que fa a les característiques no físiques i, per primer cop, les dones s'usen per definir característiques globals no físiques tant de dones com d'homes. L'assimilació de dones i de femelles en definicions que parlen del cos també disminueix al DIEC.

Des d'un punt de vista més formal, que és el que més interessa a aquesta contribució, i malgrat el propòsit d'eliminar el sexisme i l'androcentrisme, es continua utilitzant en el DIEC (encara que no sempre) el masculí com a englobador d'homes i de dones, així com la paraula «home» per referir-se al gènere humà (tot i que en menor freqüència).

L'augment de definicions dedicades a les activitats professionals s'acompanya de canvis tant de contingut com de forma. Els principals canvis formals (lògicament tenen repercussió en el contingut) són els següents:

- ▲ S'usen amb més freqüència fórmules genèriques, entre les quals «persona que...».
- ▲ Ja no és recurrent i sistemàtica la fórmula en masculí «el qui» per referir-se a dones i homes.
- ▲ Desapareix la fórmula «que gaudeix» que es trobava al DGLC i que presentava les dones com a essencialment dones més que per a la condició de posseïdores o professionals.

Es tracta, doncs, de modificacions induïdes. En la nova edició, hi ha més canvis formals d'envergadura, per exemple, la major part de substantius de doble terminació referents a persones consten amb el masculí i el femení complet (**padri padrina** 'godfather/godmother', **energumen energúmena** 'man/woman possessed'..., sempre en aquest ordre). Un pas més en la visibilització de les dones.

4.4 La premsa¹⁹

En la Secció 3.1.2, s'han citat els principals usos sexistes i se n'ha posat algun cas (e.g. un titular de diari on s'esmentava una vicepresidenta pel nom). També es poden trobar redaccions sense rastre de sexisme formal. En el següent titular: «Contijoch i Comadira, *premis de la Crítica Serra d'Or*» 'Contijoch and Comadira, award-winners of the *Crítica Serra d'Or*' (*El Periódico* 2013), veiem que se cita de manera equitativa l'escriptora i l'escriptor pel cognom d'una i altre, justament en aquest ordre.

Pel que fa a l'androcentrisme, es troben redaccions que l'eviten amb l'ús d'una doble forma: «*La seva poesia [Kavafis], que Yourcenar tradueix com a poemes en prosa, toca una fibra que fa ressonar moltes cordes de la sensibilitat de l'home i la dona del segle XX o XXI*» 'His [Kavafis]' poetry, which Yourcenar translates as poems in prose, strikes a chord which stirs many feelings in the *man and woman* of the 20th or 21st century' (Racionero 2011).

En el cas anterior, la doble forma és «dona i home». Se'n poden trobar altres: «*És habitual que hi hagi una alta proporció de gent jove, a l'autobús, adolescents, nois i noies, mares joves amb una criatura. També al carrer la majoria de gent que veig passar no té els meus anys, però l'espai autobús és tancat i la presència juvenil és més pressionant*» 'It is quite normal for there to be a large proportion of *young people*, on the bus, *teenagers, boys and girls*, young mothers with a *kid*. On the street as well, most *people* I see aren't as old as me, but the bus is a closed space and the presence of *youth* adds more pressure' (Espinàs 2009). A part de la doble forma (*nois i noies* 'boys and girls'), el fragment utilitza amb naturalitat diferents formes genèriques (en rodona), un altre recurs possible. En la premsa, són especialment freqüents les dobles formes *actor i actriu* 'actor and actress', *nens i nenes* 'boys and girls', i *lectors i lectores* 'men and women readers' / 'readers'.

També, s'usen d'altres recursos, per exemple, la doble forma: «*No sé pas com es troba a hores d'ara la producció de roses al Maresme, però la invitació de l'anònim(a) grafitador(a) de Llavaneres a collir-ne consenteix l'optimisme*» 'I have no idea how rose production is going at the moment in the Maresme area, but the invitation by the *anonymous graffiti artist* to pick them might give us grounds for optimism' (Jòdar 2003).

Per arrodonir aquests recursos, es mostren alguns canvis emergents clarament no induïts. En llengua es poden produir canvis —de diferent envergadura— perquè algú els promou, només cal pensar en les diferències entre el llenguatge de l'Administració durant la dictadura franquista i ara. En aquest àmbit és relativament freqüent que es decideixi que en un determinat formulari en lloc de posar, per exemple, *l'interessat* (m) 'the interested party', hi posi *la*

¹⁹ . Un estudi global sobre continguts i presència de les dones a la premsa a Altés & Bach & Gallego & Plujà & Puig (1999).

persona interessada (n) ‘the interested person’ (perquè tothom pugui sentir-s’hi identificat) o es recomanin formes genèriques. Per contra, els canvis que es veuran a continuació són «espontanis», ningú els ha proposat. No apareixen, però, per casualitat, responen a canvis profunds en la societat pel que fa a la percepció de les dones i, en conseqüència, la llengua ho reflecteix. Per això és el tipus de canvi més interessant.²⁰

1 El femení «una»

Cada cop és més freqüent en les redaccions de periodistes i escriptores, l’ús del femení *una*, tant si es refereix a la pròpia experiència com a una experiència general: «Una (f) *aprén a lluitar amb les pitjors coses imaginables, trobar l’esperança i tirar endavant*» ‘One learns to fight against the worst things imaginable, to find hope and carry on’ (Toledo 2008).

2 Alternança

De vegades, s’alterna el masculí i el femení a l’hora d’explicar una experiència humana: «*És un espai [plaça de toros la Monumental] emocionant tant si un (m) ha lluitat perquè es prohibeixi la festa a Barcelona com si a una (f) li agraden els toros i aprecia la delicadesa del toreig de José Tomás*» ‘It’s an exciting place [bullring] whether one has fought for it to be banned or whether one likes bulls and appreciates the bullfighting delicacy of José Tomás’ (Rubert 2011). Aquesta alternança també es fa amb substantius.

3 Femení «universal o genèric»

Es tracta de redaccions on s’usa el femení, atès que la protagonitza una dona, tot i que es refereixi indistintament a una dona o un home. El següent titular es refereix tant a la primera catalana com al primer català: «*Per primera vegada una catalana (f) tindrà despatx a Gènova*» ‘For the first time, a Catalan will have an office on Gènova street’ (Barbeta 2012).

4 Masculí «específic»

Com en un mirall, hi ha redaccions que quan parlen d’una experiència només d’homes, la restringeixen (habitualment amb un adjectiu) i ja no la presenten com a universal: «*I això és el que sembla que passa amb la gran majoria de l’afició viril fidel a Mourinho*» ‘And that is what seems to be happening with the vast majority of masculine fans who are loyal to Mourinho’ (Balló 2011). Aquest procediment fins fa poc només s’usava per especificar les experiències de les dones.

A aquestes breus pinzellades, s’hi podrien afegir, feminitzacions inèdites. A partir de l’article: *la* (f) *subjecte* (n) ‘the subject’, *una* (f) *nadó* ‘a baby’; o per flexió: *titana* ‘titan’, *benjamina* ‘youngest child’ and so on’...

²⁰

. Per veure amb detall aquest tipus de canvi i d’altres Lledó (2007a) i sobretot Lledó (2013: 145-181).

Conclusió

Al llarg d'aquesta contribució s'ha vist com les interrelacions entre llengua i gènere produeixen canvis en la llengua. El fet que es decidís tenir en compte la qüestió quan es va revisar el diccionari normatiu mostra l'envergadura d'aquestes interrelacions.

Les denominacions professionals són un àmbit privilegiat per veure la importància dels factors extralingüístics respecte a aquestes interrelacions i canvis subsegüents. Així, es constata que habitualment no hi ha cap tipus de problema a crear masculins quan els homes s'incorporen a feines que abans no practicaven (mai se'ls denomina en femení); en canvi, es detecten resistències a crear femenins quan la professió a la qual accedeixen les dones implica tenir poder, autoritat o prestigi. Dificultats que no tenen res a veure amb la capacitat de la llengua per formar noves paraules sinó amb problemes ideològics per admetre els avenços de les dones. Per això els debats sobre la qüestió solen ser apassionats i molts cops depassen l'àmbit lingüístic.

El punt fort de la discussió gira sens dubte al voltant de les dobles formes. Gairebé tothom és partidari d'usar una llengua lliure de continguts i usos sexistes, gairebé tothom veu la utilitat i la bondat d'utilitzar termes genèrics, és quan s'arriba a les dobles formes (e.g. «nenes i nens») que les divergències es polaritzen.

Contribueixin o no a parlar-ne una mica més serenament, calen estudis globals i interdisciplinaris que descriguin les qüestions relacionades amb el gènere perquè, malgrat que s'ha vist que hi ha canvis en moltes àrees, en força hi ha només estudis parcials. També s'haurien d'estudiar altres aspectes analitzats fins ara només superficialment com, per exemple, el punt de vista o les diferències entre el llenguatge de les dones i el dels homes,²¹ la intuïció diu que hi ha diferències però és un camp gairebé inexplorat.

Sabem que les llengües canvien constantment, n'és un tret intrínsec. Les breus pinzellades que s'han donat sobre la premsa són les que millor mostren que el canvi està en marxa.²² Mentre els canvis induïts —e.g., per les guies— donen idees, posen a l'abast noves formes d'expressar la realitat, sembla clar que els canvis que s'han exemplificat amb la premsa (i també en d'altres contextos) es deuen a la creixent importància i visibilitat de les dones; són canvis que vénen donats pels diferents llocs que van ocupant les dones en la societat. El fet d'autodenominar-se una mateixa com a *una* (f) 'one' mostra que s'està d'una manera més satisfactòria al món i, juntament amb d'altres innovacions, obren vies imprevistes i engrescadores. I si els canvis en la manera d'estar al món configuren necessàriament canvis en l'ús de la llengua, també és cert que els canvis en l'ús de la llengua ajuden a canviar tant el lloc com la percepció de les dones. La llengua, els diccionaris, la premsa..., en adoptar-los, certifiquen aquesta realitat canviant.

²¹ . Una primera aproximació al punt de vista a Lledó (2013: 17-36) i a les possibles diferències a Lledó (2011: Cap. 3).

²² . De vegades de manera vertiginosa, per exemple, en ambients polítics d'esquerra radical està emergint l'ús del femení per parlar de grups mixtos o fins i tot d'homes sols. És habitual que un militant prengui la paraula en una reunió i parli de «les treballadores» (f) 'the women workers' incloent-s'hi, o que un cartell convocant una manifestació digui: «Totes juntes» 'everyone together'. Una proposta de conseqüències inimaginables.

Referències

- À juste titre. *Guide de rédaction non sexiste*. 1994. Toronto: Direction générale de la condition féminine de l'Ontario.
- Alcover, Antoni M. & Francesc Moll et al. 1985. *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Moll.
- Altés, Elvira & Marta Bach, coord. & Joana Gallego & Marta Plujà & Montserrat Puig. 1999. *El sexe de la notícia*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- Arenas, Carme & Antoni Carbonell & Ferran Gadea. 1986. *Literatura Catalana. 3r de BUP*. Barcelona: Jonc.
- Au féminin. Guide de féminisation des titres de fonction et des textes*. 1991. Québec: Les Publications du Québec.
- Balló, Jordi. 2011. «Alguns gestos de la infàmia.» *La Vanguardia. Culturas* 480: 19.
- Barbeta, Jordi. 2012. «Per primera vegada una catalana tindrà despatx a Gènova.» *La Vanguardia*, 20.02.2012, 14.
- Cabré Castellví, M. Teresa. 1993. *De la innocència i perversió dels diccionaris*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Cabré Castellví, M. Teresa. 1994. *A l'entorn de la paraula (II). Lexicologia catalana*. València: Universitat de València.
- Cabré Castellví, M. Teresa. 1998. «El Diccionari de la llengua catalana i l'ús no sexista del llenguatge.» *Revista del Col·legi* 103: 39-40.
- Cabré Castellví, M. Teresa. 2002. «La derivació.» In *Gramàtica del català contemporani*, Vol. 1, dirs. Solà, Joan & Maria-Rosa Lloret & Joan Mascaró & Manuel Pérez de Saldanya. Barcelona: Empúries, 733-775.
- Clua, Esteve. 2002. «Gènere i nombre en els noms i els adjectius.» In *Gramàtica del català contemporani*, Vol. 1, dirs. Solà, Joan & Maria-Rosa Lloret & Joan Mascaró & Manuel Pérez de Saldanya. Barcelona: Empúries, 485-534.
- Conca, Maria & Josep Guia. 1996. *Els primers reculls de proverbis catalans*. Barcelona: Abadia de Montserrat.
- Conferència General de la UNESCO. 1987. Resolució 14.1.
- Coromines, Joan. 1980-1991. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial, La Caixa.
- DOGC núm. 5123 - 2/5/2008. Llei 5/2008. Llei del dret de les dones a eradicar la violència masclista. Article 23 *Tractament de la informació*. <https://www.gencat.cat/eadop/imatges/5123/08115106.pdf>
- Domini.cat. 2013. <http://domini.cat/estadistiques/>
- Duarte, Carles. 1986. «La discriminació per raó de sexe en el llenguatge administratiu.» In *Llengua i Administració: Estudis sobre la llengua, el dret i l'administració*. Barcelona: La Magrana, 129-139.
- El Periódico*. 2013. «Contijoch i Comadira, premis de la Crítica Serra d'Or.» 30.04.2013. <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/oci-i-cultura/contijoch-comadira-premis-critica-serra-dor-2378600>
- Espinàs, Josep M. 2009. «La clara lliçó de l'autobús.» *El Periódico*, 6.03.2009, 9.
- Fabra, Pompeu. 1954. *Diccionari General de la Llengua Catalana*. Barcelona: López Llausàs.
- Fernández García, Antonio et al. 1982. *Occident. Història de les civilitzacions i de l'art*. Barcelona: Vicens-Vives.
- García, Margarita et al. 1988. *Albada. Història de les civilitzacions i de l'art*. Barcelona: Barcanova.
- Gràcia, Lluïsa. 2002. «Formació de mots: composició.» In *Gramàtica del català contemporani*, Vol. 1, dirs. Solà, Joan & Maria-Rosa Lloret & Joan Mascaró & Manuel Pérez de Saldanya. Barcelona: Empúries, 781-829.
- Grup d'Alt Nivell sobre Igualtat de Gènere i Diversitat. 2008. *Informe sobre el llenguatge no sexista en el Parlament europeu*.
- Guia d'usos no sexistes de la llengua en els textos de l'Administració de la Generalitat de Catalunya*. 2011. <http://www.gencat.cat/llengua/usosnosexistes>
- Indicacions per evitar la discriminació per raó de sexe en el llenguatge administratiu*. 1992 Barcelona: Departament de la Presidència.
- Institut d'Estudis Catalans. 1995. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 62, Abadia de Montserrat, Moll, 3 i 4.
- Institut d'Estudis Catalans. 2013. *Gramàtica de la llengua catalana*. <http://www2.iec.cat/institucio/seccions/Filologica/gramatica/default.asp>
- Jòdar, Julià de. 2003. «Cull la rosa, donzella.» *La Vanguardia. Culturas* 73: 23.
- Kramarae, Cheris & Paula A. Treichler. 1985. *A feminist dictionary*. Boston: Pandora.
- Lledó Cunill, Eulàlia. 1992. *El sexisme i l'androcentrisme en la llengua: anàlisi i propostes de canvi*. Barcelona: ICE de la UAB.
- Lledó Cunill, Eulàlia. 2000. *De les dones als diccionaris. Anàlisi de la presència femenina en tres diccionaris*. Col·lecció de Tesis doctorals microfityxades, 3757. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona.
- Lledó Cunill, Eulàlia. 2005. *L'espai de les dones als diccionaris: silencis i presències*. Vic: Eumo.
- Lledó Cunill, Eulàlia. 2006. *Las profesiones de la A a la Z*. Madrid: Instituto de la Mujer. <http://www.mujeerpalabra.net/pensamiento/lenguaje/eulalialledocunill/profesiones.htm>
- Lledó Cunill, Eulàlia. 2007a. *De llengua, diferència i context*. Barcelona: Institut Català de la Dona. <http://www.mujeerpalabra.net/pensamiento/lenguaje/eulalialledocunill/llengua.htm>
- Lledó Cunill, Eulàlia. 2007b. *Esports, dones i llengua. I. Estatuts: un model*. Barcelona: Unió de Federacions Esportives de Catalunya. <http://www.mujeerpalabra.net/pensamiento/lenguaje/eulalialledocunill/manuals.htm>

- Lledó Cunill, Eulàlia. 2009. «De yeguas, vacas, rebaños y cluecas.» In *De igualdad y diferencias: diez estudios de género*, dir. Ana M. Vígara Tauste. Madrid: Huerga y Fierro, 99-113.
- Lledó Cunill, Eulàlia. 2011. *Manual de llengua per visibilitzar la presència femenina*. <http://beat.cat/manualdellengua/>
- Lledó Cunill, Eulàlia. 2013. *Cambio lingüístico y prensa. Problemas, recursos y perspectivas*. Barcelona: Laertes.
- Lledó Cunill, Eulàlia & Mercè Otero. 1992. «El sexismo en la lengua y la literatura.» In *Del silencio a la palabra*, ed. Montserrat Moreno. Madrid: Instituto de la Mujer, 358-379.
- Lledó Cunill, Eulàlia coord. & Mª Àngeles Calero & Esther Forgas. 2004. *De mujeres y diccionarios. Evolución de lo femenino en la 22ª edición del DRAE*. Madrid: Instituto de la Mujer.
<http://www.mujeupalabra.net/pensamiento/lenguaje/eulalialledocunill/dediccionaris.htm>
- Marcar les diferències: la representació de dones i homes a la llengua*. 2005. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
<http://www6.gencat.net/llengcat/publicacions/marcar/index.htm>
- Mettre au féminin. Guide de féminisation des noms de métier, fonction, grade ou titre*. 1994. Brussels: Direction générale de la Culture et de la Communication, Service de la langue française.
- Miller, Casey & Kate Swift. 1988 *The Handbook of Nonsexist Writing*. New York: Harper & Row.
- Moll, Aina. 1989. «La dona i la llengua.» Inèdit.
- Moreno, Amparo. 1986. *El arquetipo viril protagonista de la historia; ejercicios de lectura no androcéntrica*. Barcelona: Lasal.
- Pereña, Mònica & Mercè Batlle. 1988. *La discriminació de sexe en el llenguatge administratiu*. Inèdit.
- Plataforma per la llengua. 2011. <http://blogspersonals.ara.cat/elcatalasuma/2011/05/17/quatre-dades-sobre-la-importancia-del-catala-en-el-mercat-internacional/>
- Portalingua. 2011. <http://www.portalingua.info/ca/actualites/article/catala-mercat-internacional>
- Racionero, Luís. 2011. «L'Alexandria de Kavafis i Forster.» *La Vanguardia. Culturas* 487: 17.
- Recomendaciones para un uso no sexista de la Lengua*. 1987. Valencia: Departamento de la Dona. Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana.
- Rubert, Maria. 2011. «Nous usos, nova vida.» 22.09.2011. <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/barcelona/nous-usos-nova-vida-1157158>
- Sabatini, Alma. *Il sessismo nella lingua italiana*. 1987. Roma: Presidenza del Consiglio dei Ministri. Commissione nazionale per la realizzazione della parità tra uomo e donna.
- Serra d'Or* 518: 2003.
- T.S. 2013. «El cor de Soraya.» 18.01.2013. <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/societat/cor-soraya-2296832>
- Toledo, Lourdes. 2008. «Alice Sebold.» *L'Il·la* 48: 5.
- Torres Pla, Joaquim. 2007. «La situació demolingüística als territoris de llengua catalana.»
http://centenari.iec.cat/Textos/TorresJ_CatalaSXX Def.pdf
- Tribuna.cat SIC. 2011. <http://www.tribuna.cat/noticies/societat-civil/el-catala-llengua-pes-economic-18-05-2011.html>
- Viladot, M. Àngels & Edelmira Barraquer. 1999. «El gènere del nom de les professions.» *Llengua i ús* 15: 55-59.
- Vilarnau, Joaquim. 2005. «Picap, vint anys de música.» *El Temps*, 1077: 62.